

Η Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση ως Μέθοδος Επιμόρφωσης Δασκάλων: Στάσεις και Απόψεις

Παναγιώτης Θωμάδης
panagiwtisthomadis@gmail.com
Εκπαιδευτικός ΠΕ70

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε με σκοπό να καταγράψει τόσο μέσα από τη θεωρία όσο και από την έρευνα τις στάσεις και τις απόψεις των δασκάλων σε θέματα επιμόρφωσης και πιο συγκεκριμένα την επιμόρφωση με τη μέθοδο της Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Για τον λόγο αυτό έγινε τόσο βιβλιογραφική έρευνα σε τομείς που αφορούν την Εκπαίδευση των Ενηλίκων, την Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση αλλά και την Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών. Παράλληλα έγινε έρευνα μέσω ερωτηματολογίου, που δόθηκε στους εκπαιδευτικούς, ώστε να καταγραφούν οι στάσεις και οι απόψεις τους στο κομμάτι που αφορά την Επιμόρφωση αλλά και την Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση ως τρόπο εφαρμογής της. Η παρούσα εργασία αποτελεί μια σύντομη παρουσίαση των αποτελεσμάτων τόσο σε θεωρητικό όσο και σε ερευνητικό επίπεδο στα ερωτήματα που τέθηκαν.

Λέξεις κλειδιά: Δάσκαλοι, επιμόρφωση, εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να καταγράψει τις στάσεις και τις απόψεις των εκπαιδευτικών και πιο συγκεκριμένα των Δασκάλων (ΠΕ70) σε θέματα που αφορούν την επιμόρφωσή τους στα πλαίσια της εξέλιξής τους σαν επαγγελματίες, καθώς και τη στάση και τις απόψεις τους αναφορικά με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση ως μέθοδο επιμόρφωσής τους.

Οι εκπαιδευτικοί αποτελούν βασικό πυλώνα του σχολείου και η ποιότητα της εκπαίδευσης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από εκείνους. Επομένως η συνεχής επαγγελματική εξέλιξή τους είναι αναπόσπαστο κομμάτι της προσπάθειας για ανώτερο επίπεδο παιδείας (Day, 2003). Αυτό το πολύ σημαντικό κομμάτι έρχεται να καλύψει η επιμόρφωση σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από συνεχείς αλλαγές και στην οποία η επιμόρφωση είναι πιο αναγκαία από ποτέ, ώστε ο εκπαιδευτικός να μπορέσει να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στο ρόλο του (Ματθαίου, 1999).

Άλλωστε η αρχική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών χαρακτηρίζεται από πολλές απόψεις ελλιπής (έκταση, διάρκεια, πρακτική άσκηση) με αποτέλεσμα να είναι απαραίτητη η συμπληρωματική εκπαίδευση σε πολλούς τομείς (Σκίκος κ.α., 2010). Αυτό γίνεται ακόμα πιο επιβεβλημένο στην περίπτωση που έχει μεσολαβήσει μεγάλο χρονικό διάστημα ανάμεσα στην αποφοίτηση του εκπαιδευτικού από τη σχολή του έως την εξάσκηση του επαγγέλματός του (Νάσινας, 2010).

Φυσικά τόσο η αρχική κατάρτιση όσο και η επιμόρφωση θα πρέπει να έχει ως κύριους άξονες τους βασικούς πυλώνες της εκπαίδευσης (μαθητές, εκπαιδευτικούς, σχολείο, κοινωνία) ώστε η επιμόρφωση να αντιμετωπίζεται «ως αντικείμενο εκπαιδευτικών αλλαγών αλλά και ως μοχλός εισαγωγής εκπαιδευτικών αλλαγών» (Μαυρογιώργος, 2009).

Τόσο η αρχική κατάρτιση όσο και η επιμόρφωση είναι μέρη του ευρύτερου συνόλου της συνεχούς επαγγελματικής εξέλιξης του εκπαιδευτικού (Παπαναούμ, 2005). Η επιμόρφωση

είναι μια διαδικασία που μπορεί ο εκπαιδευτικός να την ακολουθήσει είτε μόνος του είτε σε συλλογικό επίπεδο. Ωστόσο η αυτοεπιμόρφωση από μόνη της δεν φτάνει για να καλυφθούν όλες οι ανάγκες και επομένως καλό είναι να υπάρχει ένα οργανωμένο πλαίσιο συνεχούς επιμόρφωσης κι επαγγελματικής κατάρτισης για τους εκπαιδευτικούς (Κιουλάνης, 2008).

Άλλωστε τους εκπαιδευτικούς απασχολούν πάρα πολύ θέματα που αφορούν σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρίες, θέματα συμπλήρωσης της βασικής τους εκπαίδευσης, χρήσης νέων τεχνολογιών, εκπαιδευτικών αλλαγών σε διάφορους τομείς καθώς και θέματα πρακτικής άσκησης. Στους λόγους αυτούς θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και τη διαφορετική κατάρτιση που έχουν οι εκπαιδευτικοί καθώς τα προγράμματα σπουδών διαφέρουν από τμήμα σε τμήμα και από ειδικότητα σε ειδικότητα (Νάσαινας, 2010).

Ωστόσο πρέπει να επισημάνουμε ότι στόχος δεν θα πρέπει να είναι απλώς η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών αλλά η αποτελεσματικότητα αυτής της επιμόρφωσης. Παρ' όλο που οι εκπαιδευτικοί έχουν θετική στάση απέναντι στην επιμόρφωση, αμφισβητούν πολλές φορές την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης σε θέματα που αφορούν τον τρόπο λειτουργίας της, το περιεχόμενο των προγραμμάτων, την ποιότητα του εκπαιδευτικού υλικού κ.ά. (Σκίκος κ.α., 2010).

Επιπλέον η επιμόρφωση μπορεί να βοηθήσει αποτελεσματικά και στο κομμάτι που αφορά την αυτοαξιολόγηση της σχολικής μονάδας, η οποία θεοπίστηκε τα τελευταία χρόνια αλλά βρήκε δυσκολίες στην εφαρμογή της (Σοφού & Διερωνίτου, 2015).

Η επιμόρφωση λοιπόν πρέπει να είναι κομμάτι της εθνικής εκπαιδευτικής στρατηγικής, ώστε με αποτελεσματικό τρόπο να συνδέεται με την καθημερινή εκπαιδευτική πράξη, ενώ θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τόσο τις παλιές όσο και τις καινούργιες τάσεις ολοκλήρης της εκπαιδευτικής κοινότητας. Επιπλέον οι επιμορφωτικές ανάγκες θα πρέπει να διαμορφώνονται με βάση τις μελλοντικές εξελίξεις, ώστε να ανταποκρίνονται στις εκάστοτε κοινωνικές ανάγκες, ενώ παράλληλα με την επιμόρφωση θα πρέπει να γίνεται πιστοποίηση των γνώσεων των εκπαιδευτικών, ώστε να αποδεικνύεται η ποιότητα των υπηρεσιών που προσφέρει (Σκίκος κ.α., 2010).

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση ως μέθοδος επιμόρφωσης

Με τον όρο εξ αποστάσεως εκπαίδευση εννοούμε τους διάφορους τρόπους διδασκαλίας και μάθησης κατά τους οποίους ο διδάσκοντας βρίσκεται σε διαφορετικό χώρο, δηλαδή σε απόσταση, από τον μαθητή (Κιουλάνης, 2008). Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1970 ενώ καθιερώθηκε επίσημα το 1982 (Λιοναράκης, 2006). Το βασικό στοιχείο που την διαφοροποιεί από την κλασσική μάθηση είναι το γεγονός πως δεν υπάρχουν γεωγραφικοί ή χρονικοί περιορισμοί καθώς η απόσταση δεν αποτελεί πια φυσικό εμπόδιο (Παγγέ, 1999).

Η ΕΞΑΕ με τη χρήση των ΤΠΕ διακρίνεται σε Ασύγχρονη, Σύγχρονη και Μεικτή. Η πρώτη αφορά την αλληλεπίδραση μεταξύ διδάσκοντα και διδασκομένου σε διαφορετικό χρόνο ανεξάρτητα από τον τόπο που βρίσκονται. Η Σύγχρονη εκπαίδευση παρέχει τη δυνατότητα άμεσης και ταυτόχρονης επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης μέσω ήχου, εικόνας και δεδομένων σε πραγματικό χρόνο ανεξάρτητα από τον γεωγραφικό χώρο, ενώ η Μεικτή συνδυάζει τις δύο αυτές μεθόδους μαζί με την πρόσωπο με πρόσωπο διδασκαλία (Αναστασιάδης, 2016).

Η ιδιαιτερότητα αυτή έχει ως συνέπεια η εξ αποστάσεως εκπαίδευση να διαφέρει αρκετά σε πολλά σημεία με την παραδοσιακή διδασκαλία τόσο όσο αφορά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, όπως και τη μεθοδολογία, τα μέσα υλοποίησης και το εκπαιδευτικό υλικό που χρησιμοποιεί (Λιοναράκης, 1999; Κιουλάνης, 2008; Holmberg, 2000; Roblyer, 2009).

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση (ΕΞΑΕ) προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες για επιμόρφωση καθώς δημιουργεί ελαστικά εκπαιδευτικά προγράμματα. Από έρευνες έχει διαπιστωθεί ότι η ΕΞΑΕ είναι εξίσου αποτελεσματική μέθοδος επιμόρφωσης. Ωστόσο υπάρχει και ο αντίλογος καθώς πολλοί υποστηρίζουν ότι η έλλειψη διαπροσωπικής επικοινωνίας που υπάρχει σε σύγκριση με την παραδοσιακή επιμόρφωση δρα αρνητικά στο τελικό αποτέλεσμα (Κωστίκα, 2004).

Ωστόσο πολλές από τις προϋποθέσεις που χρειάζονται για να είναι επιτυχής η επιμόρφωση μπορεί να τις καλύψει η ΕΞΑΕ σε συνδυασμό με τη χρήση του διαδικτύου (Μιχαηλίδης, 1999). Μάλιστα σε πολλές χώρες του εξωτερικού ένας σημαντικός αριθμός ατόμων έχει ολοκληρώσει τις σπουδές του μέσα από αυτή την εκπαιδευτική διαδικασία (Ματθαίου, 1996).

Στη χώρα μας μόνο κατά τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει διάφορα προγράμματα εφαρμογής της συγκεκριμένης μεθόδου σε περιορισμένη κλίμακα, τα οποία ωστόσο έχουν να επιδείξουν σημαντικά αποτελέσματα και συμπεράσματα. Με τη διάδοση των νέων τεχνολογιών και του διαδικτύου τα προγράμματα αυτά έχουν πολλές προοπτικές ανάπτυξης, ενώ οι περισσότερες δυσκολίες εντοπίζονται κυρίως στην έλλειψη δεξιοτήτων στις Τ.Π.Ε. πράγμα όμως που μπορεί να αντιμετωπιστεί με τη δημιουργία μιας εύκολης στη χρήση πλατφόρμας, για να μπορεί να χρησιμοποιηθεί και από άτομα που δεν διαθέτουν εξειδικευμένες γνώσεις (Αντωνίου, 2008).

Άλλοι τομείς στους οποίους μπορεί να βοηθήσει η ΕΞΑΕ είναι η επιμόρφωση εκπαιδευτικών που βρίσκονται σε απομονωμένες ή δυσπρόσιτες περιοχές (Αποστολάκης κ.α., 2008) ή η εφαρμογή μεθόδων δημιουργικής μάθησης στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και γενικά στην εκπαίδευση ενηλίκων (Κιουλάνης κ.α., 2014).

Εδώ μπορούμε να αναφέρουμε και μια άλλη μορφή της ΕΞΑΕ που έχει αρχίσει να χρησιμοποιείται τα τελευταία χρόνια, τα web-based seminars (webinars) τα οποία είναι σεμινάρια, διαλέξεις ή απλές παρουσιάσεις που διενεργούνται στον παγκόσμιο ιστό με τη χρήση του Διαδικτύου, χαρακτηριστικό των οποίων είναι η δυνατότητα αλληλεπίδρασης από απόσταση μεταξύ του παρουσιαστή και των συμμετεχόντων σε πραγματικό χρόνο. Αυτού του είδους τα σεμινάρια πραγματοποιούνται σε διάφορες πλατφόρμες και έχουν να επιδείξουν σημαντικά αποτελέσματα ειδικά όσο αφορά τις γεωγραφικές, κοινωνικές οικονομικές και υλικοτεχνικές ιδιαιτερότητες του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας μας (Παπαδάκης κ.α., 2014).

Προσδιορισμός του θέματος και μεθοδολογία

Σκοπός της έρευνας

Είναι προφανές λοιπόν ότι η ΕΞΑΕ προσφέρει σημαντικά πλεονεκτήματα στον τομέα που αφορά την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Ωστόσο όπως είπαμε για να είναι επιτυχές ένα πρόγραμμα επιμόρφωσης θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του ορισμένα στοιχεία. Πριν γίνει λοιπόν η οποιαδήποτε προσπάθεια επιμόρφωσης θα πρέπει οι διοργανωτές της να έχουν μεριμνήσει ώστε να λάβουν υπόψη τους τις στάσεις, τις απόψεις και τις επιθυμίες των εκπαιδευτικών τους οποίους θα επιμορφώσουν.

Η παρούσα έρευνα λοιπόν προσπάθησε να καταγράψει και να διερευνήσει τις απόψεις μιας κατηγορίας εκπαιδευτικών, των Δασκάλων (ΠΕ70) σε θέματα επιμόρφωσης και πιο ειδικά ποια είναι η στάση τους απέναντι στην Εξ αποστάσεως επιμόρφωση (απόψεις, εμπειρία, λόγοι συμμετοχής ή όχι, επιθυμητή θεματολογία, κ.α.).

Επιλογή ερευνητικής μεθόδου

Η μέθοδος που επιλέχτηκε για την παρούσα έρευνα ήταν η διαδικτυακή εμπειρική έρευνα με τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για τη διάδοση αλλά και τη συμμετοχή σε αυτή. Πιο συγκεκριμένα ως ερευνητικό εργαλείο συλλογής των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο, το οποίο κατασκευάστηκε, αναρτήθηκε στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και απαντήθηκε από τους εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και πιο συγκεκριμένα από εν ενεργεία Δασκάλους. Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε ερωτήσεις σχετικά με δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, ανοιχτές και κλειστές ερωτήσεις αλλά και ερωτήσεις διαβαθμισμένης πενταβάθμιας κλίμακας Likert.

Δείγμα και διαδικασία χορήγησης ερωτηματολογίου

Στην έρευνα συμμετείχαν 107 εκπαιδευτικοί. Η επιλογή των υποκειμένων δεν έγινε με βάση κάποια συστηματική μέθοδο δειγματοληψίας αλλά ήταν εθελοντική και ανώνυμη. Το ερωτηματολόγιο προωθήθηκε συστηματικά μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα και τα εκπαιδευτικά φόρα. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου έγινε ατομικά από κάθε εκπαιδευτικό χωρίς την παρουσία κάποιου συνεντευκτή ενώ ο χρόνος που απαιτούνταν για την ολοκλήρωσή του ήταν περίπου 15 λεπτά. Η διαδικασία χορήγησης των ερωτηματολογίων διήρκεσε περίπου 1 μήνα (22 Φεβρουαρίου 2016 - 24 Μαρτίου 2016) ενώ πριν από αυτή είχε δοκιμαστεί η σαφήνεια του ερωτηματολογίου πιλοτικά σε μικρό αριθμό (δέκα τυχαία επιλεγμένων) εκπαιδευτικών που με τις παρατηρήσεις τους συνέβαλαν στην τελική διαμόρφωση του ερωτηματολογίου.

Ερωτηματολόγιο

Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε δημιουργήθηκε για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας και αποτελούνταν από τρία διακριτά μέρη. Στο πρώτο μέρος περιλαμβάνονταν ερωτήσεις που αφορούσαν τα δημογραφικά στοιχεία του δείγματος (φύλο, ηλικία, επαγγελματική κατάσταση και εμπειρία, επιπλέον σπουδές). Στο δεύτερο μέρος περιλαμβάνονταν ειδικές ερωτήσεις που αφορούσαν τις στάσεις και τις απόψεις των εκπαιδευτικών απέναντι στην επιμόρφωση (συμμετοχή, είδος σεμιναρίων, θεματολογία, επιθυμίες, αίτια που εμποδίζουν τη συμμετοχή). Το τρίτο μέρος περιλάμβανε ειδικές ερωτήσεις που ανίχνευαν τις απόψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την Εξ αποστάσεως επιμόρφωση (αποτελεσματικότητα, λόγοι επιλογής, αιτίες απόρριψης, συμμετοχή σε τέτοιου είδους προγράμματα). Οι ερωτήσεις ήταν κυρίως κλειστού τύπου (πολλαπλής επιλογής, ερωτήσεις επιλογής με βάση την πενταβάθμια κλίμακα Likert κ.τ.λ.) για την ποσοτική μέτρηση ορισμένων χαρακτηριστικών, αλλά υπήρχαν και ερωτήσεις πιο ανοιχτού τύπου για καταγραφή ορισμένων ποιοτικών χαρακτηριστικών.

Μέθοδος στατιστικής ανάλυσης

Για την ανάλυση των δεδομένων που αντλήθηκαν από την έρευνα επιλέχθηκε η μέθοδος της περιγραφικής στατιστικής ανάλυσης. Η στατιστική επεξεργασία των κωδικοποιημένων απαντήσεων των συμμετεχόντων στην έρευνα έγινε με τη χρήση του στατιστικού πακέτου SPSS (Version 23) αλλά και του προγράμματος Microsoft Excel (κυρίως στον τομέα δημιουργίας των γραφημάτων). Τα αποτελέσματα αναφέρονται μόνο στην ομάδα στην οποία έγινε η έρευνα και οι μετρήσεις.

Παρουσίαση Αποτελεσμάτων

Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά 107 εκπαιδευτικοί Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και πιο συγκεκριμένα Δάσκαλοι Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΕ70) εκ των οποίων οι 29 (27,1%) ήταν άνδρες και οι 78 (72,9%) γυναίκες. Όσο αφορά τα ηλικιακά δεδομένα της ομάδας που συμμετείχε στην έρευνα η πλειοψηφία άνηκε στην ηλικιακή ομάδα 24-35 ετών (54,2%) ενώ η ηλικιακή ομάδα 36-45 ετών κατέλαβε ποσοστό 20,6%, η ομάδα 46-55 ετών κατέλαβε το 24,3% και τέλος η ομάδα 56-65 κατέλαβε μόλις το 0,9%.

Όσο αφορά την προϋπηρεσία και τη διδακτική εμπειρία των συμμετεχόντων το 31,8% είχε από 1 έως 5 χρόνια προϋπηρεσίας, το 24,3% είχε από 6 έως 10 χρόνια προϋπηρεσίας, το 26,2% από 11 έως 20 χρόνια και το 17,8% είχε πάνω από 21 χρόνια διδακτικής εμπειρίας. Όσο αφορά την επαγγελματική κατάσταση και τη μορφή εργασίας η πλειοψηφία (69,2%) ήταν μόνιμοι εκπαιδευτικοί ενώ οι υπόλοιποι (30,8%) εργάζονταν ως αναπληρωτές.

Όσο αφορά το κομμάτι των επιπλέον σπουδών το 40,2% των ερωτηθέντων απάντησαν ότι είναι κάτοχοι κάποιου Μεταπτυχιακού Διπλώματος ενώ μόλις το 4,5% δήλωσαν ότι είναι κάτοχοι Διδακτορικού Διπλώματος. Επιπλέον το 13,1% των συμμετεχόντων δήλωσε ότι είναι κάτοχος και δεύτερου πτυχίου. Τέλος σχεδόν οι μισοί από τους συμμετέχοντες (47,7%) δήλωσαν ότι έχουν παρακολουθήσει κάποιο πρόγραμμα επιμόρφωσης με τα ΠΕΚ να καταλαμβάνουν την πρώτη θέση από τους φορείς διοργάνωσης (αφορούσε προαιρετικά προγράμματα και όχι την υποχρεωτική επιμόρφωση) και το περιεχόμενο να επικεντρώνεται κυρίως σε θέματα χρήσης και αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση καθώς και σε θέματα που αφορούν την ειδική αγωγή.

Απόψεις και στάσεις σε θέματα επιμόρφωσης

Το δεύτερο κομμάτι του ερωτηματολογίου αφορούσε τις στάσεις και τις απόψεις των εκπαιδευτικών απέναντι στην Επιμόρφωση. Η πρώτη ερώτηση αφορούσε τη χρησιμότητα ή όχι παρακολούθησης επιμορφωτικών σεμιναρίων, με τη συντριπτική πλειοψηφία (98,1%) να απαντά θετικά. Η αιτιολόγηση της συγκεκριμένης επιλογής κατά τους συμμετέχοντες έχει να κάνει με το γεγονός πως είναι απαραίτητη η συνεχής εξέλιξη και βελτίωση του διδακτικού έργου λόγω των ραγδαίων κοινωνικών και τεχνολογικών αλλαγών που υφίστανται, καθώς και για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των προβλημάτων που αντιμετωπίζει το σχολείο.

Η επόμενη ερώτηση αφορούσε τα είδη των σεμιναρίων που έχουν παρακολουθήσει οι εκπαιδευτικοί με βάση τον φορέα διεξαγωγής τους. Στην συγκεκριμένη ερώτηση οι εκπαιδευτικοί μπορούσαν να επιλέξουν πάνω από 1 απαντήσεις. Έτσι λοιπόν την πρώτη θέση με ποσοστό 79,4% κατέλαβαν τα σεμινάρια που διοργανώνουν οι σχολικοί σύμβουλοι, ακολούθησαν με μικρή διαφορά (72,9%) τα σεμινάρια που διοργανώνουν διάφοροι πανεπιστημιακοί φορείς ενώ στην τρίτη θέση με ποσοστό 63,6% βρίσκονται τα επιστημονικά συνέδρια και στην τέταρτη θέση με ποσοστό 43% τα εξ αποστάσεως σεμινάρια επιστημονικών φορέων. Τις δύο τελευταίες θέσεις κατέλαβαν τα προαιρετικά σεμινάρια του πρώην Π.Ι. και τα άλλα σεμινάρια του πρώην Π.Ι. με ποσοστά 27,1% και 18,7% αντίστοιχα.

Στη συνέχεια ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να πουν πόσο σημαντική είναι για αυτούς η βεβαίωση παρακολούθησης / χορήγηση τίτλου σπουδών που λαμβάνουν από τέτοιου είδους σεμινάρια. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι για την πλειοψηφία των ερωτηθέντων η βεβαίωση είναι αρκετά έως πολύ σημαντική. Πιο αναλυτικά το 27% απάντησε πάρα πολύ, το 25,2% πολύ και το 30,8% αρκετά. Αντίθετα μόλις το 12,1% και το 4,5% απάντησαν λίγο ή καθόλου στην ίδια ερώτηση αντίστοιχα.

Επειτα ζητήθηκε από τους εκπαιδευτικούς να διαλέξουν ποιες χρονικές περιόδους προτιμούν για να συμμετέχουν σε επιμορφωτικά προγράμματα. Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων δήλωσε ότι προτιμάει να επιμορφώνεται στην αρχή (67,3%) ή κατά την διάρκεια της σχολικής χρονιάς (69,2%) ενώ αρκετά λιγότεροι (31,8%) δήλωσαν ότι προτιμούν να επιμορφώνονται στο τέλος της εκπαιδευτικής περιόδου. Όσο για την επιμόρφωση κατά τη διάρκεια των διακοπών μόλις το 20,6% απάντησε θετικά στην κατηγορία αυτή.

Η επόμενη ερώτηση αφορούσε τους λόγους για τους οποίους οι εκπαιδευτικοί επιθυμούν να παρακολουθούν τέτοιου είδους προγράμματα. Στην συγκεκριμένη ερώτηση ζητήθηκε από τους εκπαιδευτικούς να αξιολογήσουν δύο συγκεκριμένους λόγους ενώ είχαν και τη δυνατότητα να προσθέσουν και δικούς τους. Ο πρώτος λόγος είχε να κάνει με την ενημέρωση για τις νέες εξελίξεις σε θέματα διδακτικής. Στη συγκεκριμένη ερώτηση η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων θεώρησε ότι ο συγκεκριμένος λόγος είναι πάρα πολύ ή πολύ σημαντικός (61,7% και 31,8% αντίστοιχα), ενώ μόλις το 5,6% και το 0,9% τον αξιολόγησε ως αρκετά ή λιγότερο σημαντικό λόγο για τη συμμετοχή σε κάποιο πρόγραμμα. Το δεύτερο σκέλος της ερώτησης αφορούσε τη συμμετοχή για λόγους επαγγελματικής εξέλιξης. Στην συγκεκριμένη ερώτηση είχαμε τα εξής ποσοστά. Το 19,6% απάντησε πάρα πολύ, το 31,8% πολύ, το 29% αρκετά, το 8,4% λίγο και το 11,2% καθόλου. Τέλος αξίζει να αναφέρουμε ορισμένους λόγους που πρόσθεσαν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί όπως την ενημέρωση για συγκεκριμένα θέματα, το προσωπικό τους ενδιαφέρον, την καινοτομία και τις νέες πρακτικές, την αλληλεπίδραση με συναδέλφους και τη μοριοδότηση.

Στη συνέχεια ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να βαθμολογήσουν τη σημαντικότητα κάποιων κριτηρίων συμμετοχής σε επιμορφωτικά προγράμματα καθώς και να προσθέσουν και τα δικά τους κριτήρια. Το πρώτο κριτήριο που αξιολόγησαν ήταν η σχέση του περιεχομένου του επιμορφωτικού προγράμματος με τις πρακτικές ανάγκες του σχολείου. Η συντριπτική πλειοψηφία δηλαδή το 85,1% των ερωτηθέντων αξιολόγησε ως πολύ ή πάρα πολύ μεγάλη τη σημασία αυτού του κριτηρίου για τη συμμετοχή τους σε κάποιο πρόγραμμα, ενώ το 12,1% την αξιολόγησαν ως αρκετά σημαντική και μόλις το 2,8% ως λιγότερο σημαντική. Όσο αφορά το επόμενο κριτήριο δηλαδή την συμβολή των επιμορφωτικών προγραμμάτων σε μελλοντική επαγγελματική εξέλιξη από το σύνολο των απαντήσεων το 20,6% και το 31,8% απάντησαν πάρα πολύ και πολύ αντίστοιχα, ενώ το 32,7% απάντησε αρκετά, το 6,5% λίγο και το 8,4% καθόλου. Τα κριτήρια που πρόσθεσαν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί είχαν να κάνουν με το προσωπικό τους ενδιαφέρον, τις ιδιαίτερες ανάγκες τους, την ενημέρωση και τη μοριοδότηση.

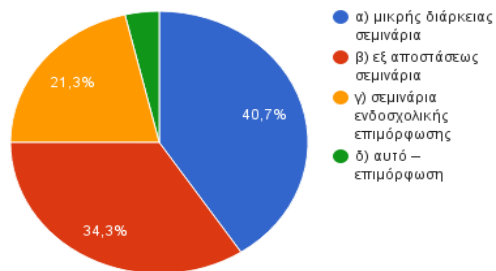
Η επόμενη ερώτηση αφορούσε τους λόγους που αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες για τη συμμετοχή των εκπαιδευτικών σε επιμορφωτικά προγράμματα. Οι κύριοι λόγοι που καλούνταν να αξιολογήσουν οι εκπαιδευτικοί ήταν η έλλειψη ελεύθερου χρόνου και η δεύτερη η μη επαρκής πληροφόρηση για το περιεχόμενο και τη δομή τέτοιων προγραμμάτων. Επιπλέον είχαν και τη δυνατότητα να προσθέσουν και κάποιο δικό τους λόγο. Όσο αφορά την έλλειψη ελεύθερου χρόνου το 59,4% των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι είναι πολύ ή πάρα πολύ σημαντικός λόγος που λειτουργεί ανασταλτικά στην προσπάθεια επιμόρφωσης, ενώ το 22,4% δήλωσε ότι είναι αρκετά σημαντικός λόγος, το 12,1% λιγότερο σημαντικός και το 5,6% δήλωσε ότι δεν αποτελεί καθόλου πρόβλημα. Όσο αφορά το δεύτερο σκέλος, δηλαδή τη μη επαρκή πληροφόρηση για το περιεχόμενο και τη δομή τέτοιων προγραμμάτων τα πράγματα ήταν μοιρασμένα. Πιο συγκεκριμένα το 9,3% των ερωτηθέντων απάντησε πως είναι πάρα πολύ σημαντικός λόγος, το 23,4% πολύ σημαντικός, το 36,4% αρκετά σημαντικός, το 22,4% λιγότερο σημαντικός και το 8,4% καθόλου σημαντικός.

Αξιζει πάντως να σημειώσουμε πως σχεδόν το 1/3 των ερωτηθέντων (36,4%) πρόσθεσε στις απαντήσεις του το υψηλό κόστος και τους οικονομικούς λόγους ως αιτία που το εμποδίζει να παρακολουθήσει τέτοιου είδους προγράμματα, ενώ σε μικρότερο βαθμό εμποδίζουν τη συμμετοχή λόγοι όπως η απόσταση από τον τόπο διεξαγωγής, η οργάνωση και η ποιότητα των σεμιναρίων που πολλές φορές κρίνεται ως χαμηλή και ανεπαρκής, καθώς επίσης και οι οικογενειακές υποχρεώσεις των ενδιαφερομένων.

Στη συνέχεια ζητήθηκε από τους εκπαιδευτικούς να επιλέξουν κάθε πότε θεωρούν απαραίτητη τη συμμετοχή τους στα σεμινάρια αυτά. Οι επιλογές ήταν τρεις. Οι περισσότεροι (39,8%) επέλεξαν μία φορά το χρόνο, ενώ το 34,3% προτίμησε να επιλέξει την επιμόρφωση κάθε φορά που προκύπτει μια καινοτομία. Τέλος το 25,9% θεώρησε απαραίτητη την συμμετοχή του σε σεμινάρια κάθε τρίμηνο.

Στην ερώτηση με ποιους τρόπους θα επιλέγατε να επιμορφωθείτε τα αποτελέσματα διαμορφώθηκαν όπως δείχνει το Σχήμα 1.

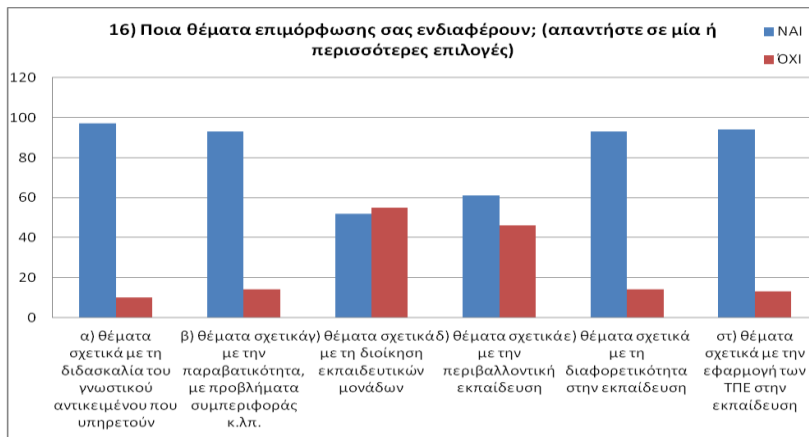
15) Ποιον από τους τρόπους θα επιλέγατε για να επιμορφωθείτε ;

Σχήμα 1: Ερώτηση 15 – Ποιον από τους τρόπους θα επιλέγατε για να επιμορφωθείτε;

Αξιζει σε αυτή την ερώτηση να επισημάνουμε ότι οι περισσότεροι συμμετέχοντες επέλεξαν τα σεμινάρια μικρής διάρκειας ή τα εξ αποστάσεως σεμινάρια, ενώ ένα μικρότερο ποσοστό επέλεξε τα σεμινάρια που γίνονται εντός του εργασιακού χώρου. Αντίθετα μόνο ένα μικρό ποσοστό της τάξεως του 3,7% επέλεξε τη μέθοδο της αυτοεπιμόρφωσης ως ενδειγμένο τρόπο επιμόρφωσης.

Επειτα δόθηκε στους συμμετέχοντες μια σειρά από θέματα και τους ζητήθηκε να επιλέξουν πια από αυτά τους ενδιαφέρουν. Την πρώτη θέση κατέλαβαν θέματα σχετικά με τη διδασκαλία του γνωστικού αντικείμενου που υπηρετούν οι εκπαιδευτικοί καθώς το 90,7% των συμμετεχόντων απάντησε ότι τους ενδιαφέρουν τέτοιου είδους θέματα. Στη δεύτερη θέση βρίσκονταν θέματα σχετικά με την εφαρμογή των Τ.Π.Ε. στην εκπαίδευση με ποσοστό 87,9% και έπονταν με ελάχιστη διαφορά θέματα σχετικά με την παραβατικότητα, με προβλήματα συμπεριφοράς κ.λπ. καθώς και θέματα σχετικά με τη διαφορετικότητα στην εκπαίδευση, με ποσοστό 86,9%. Προγράμματα σχετικά με την περιβαλλοντική εκπαίδευση φαίνεται πως ενδιαφέρουν λιγότερους εκπαιδευτικούς καθώς θετικά απάντησε το 57% των συμμετεχόντων ενώ λιγότεροι από τους μισούς (48,6%) απάντησαν ότι ενδιαφέρονται για προγράμματα σχετικά με τη διοίκηση εκπαιδευτικών μονάδων (Σχήμα 2).

Σχήμα 2: Ερώτηση 16 - Ποια θέματα επιμόρφωσης σας ενδιαφέρουν;

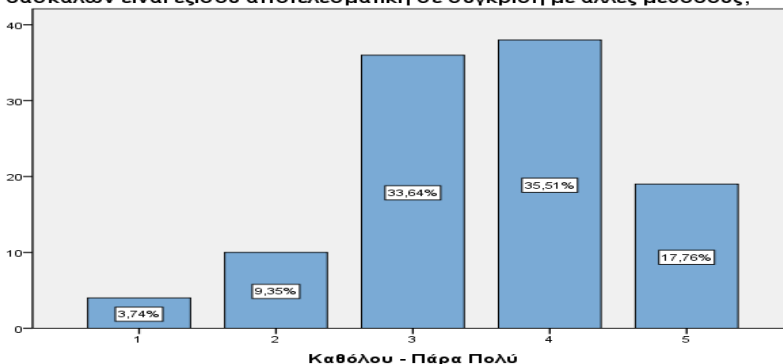
Τέλος αν και δόθηκε η δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να προσθέσουν και δικά τους θέματα στα οποία θα επιθυμούσαν να επιμορφωθούν οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν λίγες σε αριθμό με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να εξάγουμε επιπλέον συμπεράσματα.

Εξ αποστάσεως επιμόρφωση

Το τρίτο και τελευταίο μέρος του ερωτηματολογίου περιελάμβανε ερωτήσεις που αφορούσαν τις στάσεις και τις απόψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την Εξ Αποστάσεως Επιμόρφωση. Σε πρώτη φάση ζητήθηκε από τους εκπαιδευτικούς να αναφέρουν σε ποιο βαθμό χρησιμοποιούν στην καθημερινότητα τους τις νέες τεχνολογίες. Από τις απαντήσεις φαίνεται ότι πλέον η μεγάλη πλειοψηφία των εκπαιδευτικών χρησιμοποιεί τις νέες τεχνολογίες καθώς το 33,6% απάντησε πάρα πολύ, το 43,9% πολύ, το 19,6% αρκετά και μόνο το 1,9% και 0,9% απάντησε λίγο ή καθόλου.

Στη συνέχεια οι εκπαιδευτικοί ρωτήθηκαν αν θεωρούν ότι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι εξίσου αποτελεσματική σε σύγκριση με άλλες μεθόδους. Όπως φαίνεται από το Σχήμα 3 η πλειοψηφία δίνει θετική απάντηση στο ερώτημα αυτό.

18) Θεωρείτε ότι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση για την επιμόρφωση των δασκάλων είναι εξίσου αποτελεσματική σε σύγκριση με άλλες μεθόδους;

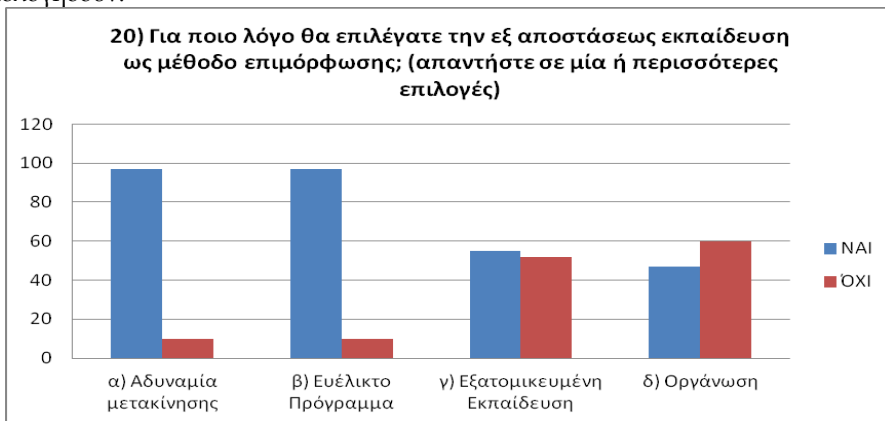

Σχήμα 3: Ερώτηση 18 - Θεωρείτε ότι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση για την επιμόρφωση των δασκάλων είναι εξίσου αποτελεσματική σε σύγκριση με άλλες μεθόδους;

Στην ερώτηση για το αν η μη άμεση επαφή στα εξ αποστάσεως επιμορφωτικά σεμινάρια δρα αρνητικά στην προσπάθεια επιμόρφωσης οι απόψεις είναι μοιρασμένες. Πιο συγκεκριμένα το 13,1% θεωρεί ότι δεν δημιουργείται κάποιο πρόβλημα ενώ το 33,6% θεωρεί ότι η μη άμεση επαφή δρα λίγο αρνητικά. Αρκετά αρνητικά θεωρεί ότι δρα το 28% των ερωτηθέντων, πολύ αρνητικά απάντησε το 19,6% και πάρα πολύ αρνητικά το 5,6%. Ίσως τα αποτελέσματα αυτά να επηρεάζονται από το γεγονός πως το εκπαιδευτικό σύστημα στη χώρα μας σε μεγάλο βαθμό χρησιμοποιεί την παραδοσιακή πρόσωπο με πρόσωπο διδασκαλία, αφού κατά τα άλλα οι ερωτηθέντες απάντησαν ότι θεωρούν εξίσου αποτελεσματική την εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

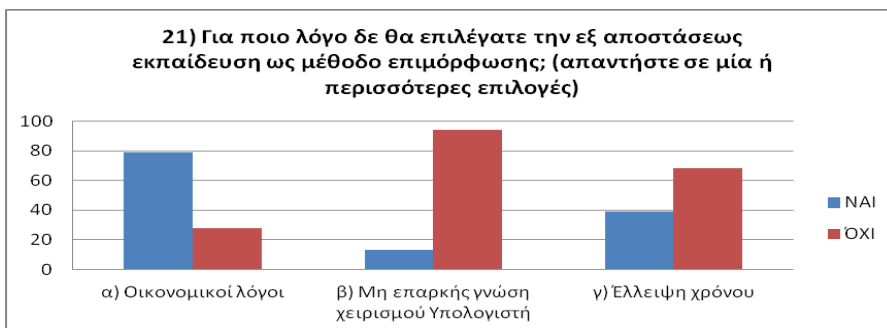
Η επόμενη ερώτηση αφορούσε τους λόγους για τους οποίους οι εκπαιδευτικοί θα επέλεγαν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση ως μέθοδο επιμόρφωσής τους. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 4 δόθηκαν συγκεκριμένοι λόγοι τους οποίους οι εκπαιδευτικοί κλήθηκαν να αξιολογήσουν.

Σχήμα 4 : Ερώτηση 20 - Για ποιο λόγο θα επιλέγατε την εξ αποστάσεως εκπαίδευση ως μέθοδο επιμόρφωσης;

Από τις απαντήσεις φαίνεται ότι οι κυριότεροι λόγοι για τους οποίους οι εκπαιδευτικοί θα επέλεγαν την εξ αποστάσεως επιμόρφωση είναι η αδυναμία μετακίνησης (90,6%) καθώς και το ευέλικτο πρόγραμμα που προσφέρουν τέτοιες δράσεις. Μοιρασμένες ήταν οι απόψεις ως προς την εξατομικευμένη διδασκαλία που προσφέρουν αυτά τα προγράμματα καθώς το 51,4% των συμμετεχόντων αξιολόγησαν τον συγκεκριμένο λόγο θετικά ενώ το κομμάτι της οργάνωσης μάλλον θεωρείται μικρότερης σημασίας καθώς λιγότεροι από τους μισούς (43,9%) απάντησαν θετικά.

Από την άλλη πλευρά στην ερώτηση για ποιο λόγο δεν θα επιλέγατε την εξ αποστάσεως εκπαίδευση ως μέθοδο επιμόρφωσης τα αποτελέσματα που συγκεντρώθηκαν παρουσιάζονται στο Σχήμα 5.

Σχήμα 5 : Ερώτηση 20 - Για ποιο λόγο δε θα επιλέγατε την εξ αποστάσεως εκπαίδευση ως μέθοδο επιμόρφωσης;

Φαίνεται λοιπόν πως ο βασικός λόγος που αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην συμμετοχή σε προγράμματα εξ αποστάσεως επιμόρφωσης είναι το οικονομικό κόστος που πολλές φορές έχουν αυτά καθώς σχεδόν 3 στους 4 (73,8%) αξιολογεί θετικά τον συγκεκριμένο λόγο, ενώ ακολουθεί η έλλειψη χρόνου σε ποσοστό 36,4%. Αντίθετα η μη επαρκής γνώση χειρισμού του υπολογιστή δεν φαίνεται να αποτελεί σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα πλέον για τη συμμετοχή σε τέτοιου είδους προγράμματα καθώς μόνο το 12,1% των ερωτηθέντων απάντησε θετικά σε αυτό το κομμάτι.

Σημαντικό θεωρείται το γεγονός πως 1 στους 3 εκπαιδευτικούς (33,6%) που συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσαν πως έχουν κατά το παρελθόν συμμετάσχει σε προγράμματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε θέματα που αφορούσαν κυρίως την εκπαίδευση στις νέες τεχνολογίες, την ειδική αγωγή, την ψυχολογία, τις εξειδικευμένες μεθόδους διδασκαλίας και τη διοίκηση της εκπαίδευσης. Φυσικά οι λόγοι επιλογής των συγκεκριμένων ειδών είχαν να κάνουν κυρίως με το προσωπικό ενδιαφέρον των συμμετεχόντων καθώς και με τη θεματολογία του προγράμματος.

Συμπεράσματα

Γενικό συμπέρασμα που προκύπτει από την παρούσα έρευνα είναι ότι οι εκπαιδευτικοί και πιο συγκεκριμένα οι δάσκαλοι, διάκεινται θετικά απέναντι σε επιμορφωτικά προγράμματα, θεωρώντας τα μάλιστα απαραίτητα, ενώ φαίνεται να έχουν και μια αρκετά θετική στάση απέναντι στην εξ αποστάσεως επιμόρφωση, διατηρώντας ωστόσο και κάποιες μικρές επιφυλάξεις.

Η θετική στάση τους απέναντι στην επιμόρφωση βασίζεται τόσο σε εσωτερικά (βελτίωση στον επαγγελματικό χώρο, προσωπικό ενδιαφέρον, ενημέρωση σχετικά με τις νέες εξελίξεις) όσο και σε εξωτερικά κίνητρα (μοριοδότηση) σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. Το γεγονός μάλιστα ότι οι εκπαιδευτικοί είναι υπέρ της συχνής επιμόρφωσης με μικρής διάρκειας σεμινάρια αποτελεί άλλο ένα στοιχείο που συνηγορεί στην θετική στάση απέναντι στην επιμόρφωση. Από την άλλη πλευρά βεβαίως ανασταλτικοί παράγοντες στη συμμετοχή αποτελεί η έλλειψη ελεύθερου χρόνου, το οικονομικό κόστος, η μετακίνηση, το περιεχόμενο και η δομή τέτοιων προγραμμάτων που πολλές φορές χαρακτηρίζονται ανεπαρκή.

Κάποια από αυτά τα προβλήματα αλλά και τις απαιτήσεις μπορεί να τις καλύψει η εξ αποστάσεως επιμόρφωση καθώς διαθέτει ευελιξία, ακολουθεί τους προσωπικούς ρυθμούς και κερδίζει χρόνο και χρήμα από μετακινήσεις. Από την άλλη πλευρά ωστόσο τέτοια προγράμματα κοστίζουν ακριβά για τους εκπαιδευόμενους ενώ η μη άμεση επαφή με τον

διδάσκοντα πολλές φορές δρα ανασταλτικά στη συμμετοχή τους σε αυτό. Αυτό βέβαια δεν ισχύει πάντα καθώς υπάρχουν πλέον αρκετά προγράμματα εξ αποστάσεως επιμόρφωσης τα οποία διατίθεται δωρεάν π.χ. Σεμινάρια Ιστοχώρου Εκπαιδευτικών Κυκλάδων (<http://moodle.epypa.eu/>), Δικτυακός τόπος online σεμιναρίων σχετικά με τις ΤΠΕ (<http://e-learning.ilei.sch.gr/moodle/>) κ.ά. Ο λόγος για τον οποίο δεν αναφέρονται είναι πιθανότατα το γεγονός ότι δεν είναι ευρέως διαδεδομένα.

Ενθαρρυντικό ωστόσο είναι το γεγονός πως ένα μεγάλο ποσοστό των συμμετεχόντων είχε συμμετάσχει κατά το παρελθόν σε προγράμματα ΕξΑΕ οπότε φαίνεται ότι πιθανό να υπάρχει μια τάση προς τον τομέα αυτό.

Κλείνοντας, πρέπει να επισημάνουμε ότι λόγω του μικρού δείγματος της έρευνας καθώς και της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε (ερωτηματολόγιο με τη χρήση του διαδικτύου) τα αποτελέσματα δε θα πρέπει να γενικευτούν με απόλυτη βεβαιότητα. Για κάτι τέτοιο θα χρειαζόταν έρευνα με μεγαλύτερο δείγμα και χρονική διάρκεια και ίσως με πιο εξειδικευμένες ερωτήσεις (όπως για παράδειγμα μεγαλύτερες συσχετίσεις, γεωγραφική κατανομή των εκπαιδευτικών κ.τ.λ.), κάτι που λόγω των χρονικών και οικονομικών περιορισμών δεν ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί. Όλα αυτά θα μπορούσαν να διερευνηθούν σε μελλοντική έρευνα.

Ωστόσο σε κάποιο βαθμό η παρούσα εργασία μπορεί να μας δώσει κάποιες γενικές κατευθύνσεις. Το γεγονός μάλιστα ότι τα αποτελέσματα συμφωνούν με τα αποτελέσματα παρόμοιων ερευνών αποτελεί θετικό στοιχείο όσο αφορά την εγκυρότητα των συγκεκριμένων αποτελεσμάτων.

Αναφορές

- Day, Ch., (2003). *Η Εξέλιξη των Εκπαιδευτικών – Οι προκλήσεις της διαβίου μάθησης*, (μτφ Βακάκη Α.), Αθήνα: Τυπωθήτω, (σσ. 21-25).
- Holmberg, B., (2000). *Εκπαίδευση εξ Αποστάσεως: Θεωρία & Πράξη*, (επιμ: Πανέτσος Σπ.), Αθήνα: Εκδόσεις Έλλην, (σσ. 16-24).
- Roblyer, M. D. (2009). *Εκπαιδευτική Τεχνολογία και Διδασκαλία* (επιμ: Μουντριδου Μ.), Αθήνα: Εκδόσεις Έλλην, (σσ. 219-239).
- Αναστασιάδης, Π. (2016). Η έρευνα για την ΕξΑΕ με τη χρήση των ΤΠΕ (e-learning) στο Ελληνικό Τυπικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Ανασκόπηση και προοπτικές για την Πρωτοβάθμια, Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 10(1), (σσ. 5-32).
- Αντωνίου, Π., (2008). Διαδικτυακή Επιμόρφωση από Απόσταση: Μεταπτυχιακές Σπουδές Φυσικής Αγωγής. Στο Π. Αναστασιάδης (επιμ.) *Η Τηλεδιάσκεψη στην Υπηρεσία της Διά Βίου Μάθησης και της Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, (σσ. 273-314).
- Αποστολάκης, Ε., Κουλούρης, Π., Σωτηρίου, Σ., Τσολακίδης, Κ., (2008). Το πρόγραμμα ΔΙΑΣ: Επιμόρφωση εκπαιδευτικών ολιγοθέσιων σχολείων μέσω Τηλεδιάσκεψης με την αξιοποίηση Δορυφορικής Τεχνολογίας. Στο Π. Αναστασιάδης (επιμ.) *Η Τηλεδιάσκεψη στην Υπηρεσία της Διά Βίου Μάθησης και της Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σσ. 315-378.
- Δικτυακός τόπος online σεμιναρίων σχετικά με τις ΤΠΕ, (2017). Ανακτήθηκε στις 6 Μαρτίου 2017 από <http://e-learning.ilei.sch.gr/moodle/>
- Κιουλάνης, Σ. (2008). *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, (σσ. 17-50).
- Κιουλάνης, Σ., Καραός, Α., Βαλκάνος, Ε., (2014). Εφαρμογή μεθόδων δημιουργικής μάθησης στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και γενικότερα στην εκπαίδευση ενηλίκων: τα έξι καπέλα σκέψης (six thinking hats) του E. De Bono και η προοπτική της στοχαστικής αλληλεπίδρασης μέσω εικονικά συμμετεχόντων (virtual participants), *Η Δημιουργικότητα στην Εκπαίδευση – Πρακτικά 5^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου ΕΤΕΑΔ, Δράμα 28 & 29 Νοεμβρίου*.
- Κωστίκα, Ι., (2004). *Η Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών – Διερεύνηση Απόψεων και Στάσεων των Στελεχών Εκπαίδευσης*, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη α.ε. (σσ. 76-78).

- Λιοναράκης, Α. (1999). Ανοιχτή και Εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Η εμπειρία του Ελληνικού Ανοιχτού Πανεπιστημίου. Πανεπιστήμιο Αιγαίου – Σχολή Ελληνικών και Μεσογειακών Σπουδών – Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. *Πρακτικά Συνεδρίου: Νέες παράμετροι στην εκπαίδευση: Εκπαίδευση από απόσταση και δια βίου εκπαίδευση*. Ρόδος 21 & 22 Νοεμβρίου, (σσ. 45-51).
- Λιοναράκης, Α. (2006). Η θεωρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και η πολυπλοκότητα της πολυμορφικής της διάστασης. Στο Α. Λιοναράκης (επιμ.) *Ανοιχτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση – Στοιχεία Θεωρίας και Πράξης*, (σσ. 11-41).
- Ματθαίου, Δ., (1996). Πολιτικές εξ αποστάσεως επιμόρφωσης εκπαιδευτικών. Η συμβολή της συγκριτικής θεώρησης της διεθνούς εμπειρίας, Ανοιχτή και Εξ αποστάσεως Μάθηση ως Εργαλείο για την Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών και την Εκπαίδευση των Μαθητών: Πρόκληση για το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα (επιμ. Παλαιοκρασσάς), *Πρακτικά Ευρωπαϊκού Συμποσίου*, 21-25 Ιουνίου 1995 ΥΠΕΠΘ, Αθήνα, 1996, (σσ. 50-55).
- Ματθαίου, Δ., (1999). Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών, Αναβάθμιση της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. *Πρακτικά Ημερίδας στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο*, (σσ. 45-58).
- Μαυρογιώργος, Γ., (2009). Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών: Γιατί οι εκπαιδευτικοί δεν αντιμετωπίζονται ως ενήλικες διανοούμενοι; *Πρακτικά Συνεδρίου Βασική Εκπαίδευση και Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών*, Π.Τ.Δ.Ε., Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.
- Μιχαηλίδης, Π. (1999). Εκπαίδευση από απόσταση: Μια προσιτή επιλογή για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Πανεπιστήμιο Αιγαίου – Σχολή Ελληνικών και Μεσογειακών Σπουδών – Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. *Πρακτικά Συνεδρίου: Νέες παράμετροι στην εκπαίδευση: Εκπαίδευση από απόσταση και δια βίου εκπαίδευση*, Ρόδος 21 & 22 Νοεμβρίου, (σσ. 21-30).
- Νάσσινας, Γ., (2010) *Η Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών στο πλαίσιο της Διά Βίου Μάθησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Μπατσιούλας, (σσ. 21-62).
- Παγγέ, Τζ. (1999). Μάθηση από απόσταση και εφαρμογές της στην εκπαιδευτική διαδικασία. Πανεπιστήμιο Αιγαίου – Σχολή Ελληνικών και Μεσογειακών Σπουδών – Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. *Πρακτικά Συνεδρίου: Νέες παράμετροι στην εκπαίδευση: Εκπαίδευση από απόσταση και δια βίου εκπαίδευση*. Ρόδος 21 & 22 Νοεμβρίου, (σσ.52-55).
- Παπαδάκης, Σ., Παρασκευάς, Α., Τζιμόπουλος, Ν., (2014). Η αξιοποίηση της σύγχρονης και ασύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στην επιμόρφωση εκπαιδευτικών: Εμπειρία από τη συνδυασμένη χρήση Moodle, LAMS, BBB/ Centra και OpenSim, Η αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και Επικοινωνιών στη διδακτική πράξη - *Πρακτικά 3^ο Πανελλήνιου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου Ημαθίας*, Νάουσα 4,5 & 6 Απριλίου, Τ. Δ', (σσ. 131-142).
- Παπανασούμ, Ζ., (2005). Ο ρόλος της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών στην επαγγελματική τους ανάπτυξη: γιατί, πότε, πώς. Στο Γ. Μπαγάκης (επιμ.) *Επιμόρφωση και επαγγελματική ανάπτυξη του εκπαιδευτικού*, Αθήνα: Μεταίχμιο, (σσ. 82-91).
- Σεμινάρια Ιστοχώρου Εκπαιδευτικών Κυκλάδων, (2017). Ανακτήθηκε στις 6 Μαρτίου 2017 από <http://moodle.epyna.eu/>
- Σκίκος, Ν., Λουκά, Β., Ζωγόπουλος, Ε., Μοσχούδης, Α., (2010). Η Μεθοδολογία Εκπαίδευσης Ενηλίκων στην εξ αποστάσεως Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών, *Πρακτικά 2^ο Πανελλήνιο Εκπαιδευτικό Συνέδριο Ημαθίας – Ψηφιακές και Διαδικτυακές Εφαρμογές στην Εκπαίδευση*. Βέροια – Νάουσα 23, 24 & 25 Απριλίου, (σσ. 1379-1389).
- Σοφού, Ε., Διερωνίτου, Ε., (2015). Επιμόρφωση και επαγγελματική ανάπτυξη εκπαιδευτικών μέσα από τις διαδικασίες και τις πρακτικές της αυτοαξιολόγησης του σχολείου, *Εκπα@ιδευτικός κύκλος*, Τ. 3:1, (σσ. 61-82).